

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ЛІТЕРАТУРИ ім. Т. Г. ШЕВЧЕНКА
ІНСТИТУТ ФІЛОСОФІЇ ім. Г. С. СКОВОРОДИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ім. Г. С. СКОВОРОДИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЛІТЕРАТУРНО-МЕМОРІАЛЬНИЙ МУЗЕЙ Г. С. СКОВОРОДИ

ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА

ПОВНА АКАДЕМІЧНА ЗБІРКА ТВОРІВ

ЗА РЕДАКЦІЄЮ
ПРОФ. ЛЕОНІДА УШКАЛОВА

*2-ге видання,
стереотипне*

ХАРКІВ
ВИДАВЕЦЬ САВЧУК О. О.
2016

УДК 821.161.2Сковорода.01
ББК 84(4УКР)я44
С 44

*Це видання здійснене
в пам'ять
Івана та Любомири Василик*

Сковорода Г. С.

С 44 Повна академічна збірка творів / Григорій Сковорода ; за ред. проф. Леоніда Ушкалова. — 2-ге вид., стер. — Харків : Видавець Савчук О. О. — 2016. — 1400 с.

ISBN 978-966-2562-73-6

Ця книга — перше видання творів великого українського поета й філософа Григорія Сковороди (1722–1794), здійснене в належному академічному форматі. Воно стане цінним джерелом для філософів, літературознавців, мовознавців, культурологів, педагогів, богословів та інших фахівців, які вивчають творчість Сковороди, надійним підґрунтям для перекладів його творів іншими мовами, для підготовки популярних видань тощо.

УДК 821.161.2Сковорода.01
ББК 84(4УКР)я44

ISBN 978-966-2562-73-6

© Ушкалов Л. В., упорядкування, переднє слово,
передмова, примітки й коментарі, 2011
© Чебанік В. Я, портрет Г. С. Сковороди, 1972
© Чекаль О. Г., художнє оформлення, 2016
© «Майдан», макет, 2011

ЗМІСТ

Леонід Ушкалов. Переднє слово	3
Леонід Ушкалов. Григорій Сковорода	9

ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА. ТВОРИ

ПОЕЗІЇ

«Сад божественных пѣсней, прозябшій из зерн Священнаго Писанія»	51
Пѣснь 1-я («Бойтся народ сойти гнить во гроб!..»)	51
Пѣснь 2-я («Остав, о дух мой, вскорѣ всѣ земляныи мѣста!..»)	52
Пѣснь 3-я («Весна любя ах пришла! Зима люта ах прошла!..»)	53
Пѣснь 4-я («Ангелы, снижайтесь. Ко землѣ сближайтесь!..»)	54
Пѣснь 5-я («Тайна странна и преславна!..»)	55
Пѣснь 6-я («Вонми небо и земля! нынѣ ужаснися!..»)	56
Пѣснь 7-я («Кто ли мене разлучит от любви твоей?..»)	57
Пѣснь 8-я («Объяли вкруг мя раны смертоносны!..»)	58
Пѣснь 9-я («Голова всяка свой имѣет смысл!..»)	59
Пѣснь 10-я («Всякому городу нрав и права!..»)	60
Пѣснь 11-я («Нелзя бездны окіана горстью персти забросать!..»)	61
Пѣснь 12-я («Не пойду в город богатый. Я буду на полях жить!..»)	62
Пѣснь 13-я («Ах поля! поля зелены!..»)	63
Пѣснь 14-я («Колика слава нынѣ?..»)	64
Пѣснь 15-я («Лежиш во гробѣ. Празднуеш Субботу!..»)	66
Пѣснь 16-я («Прошли облака. Радостна дуга сіяет!..»)	67
Пѣснь 17-я («Видя житія сего я горе!..»)	68
Пѣснь 18-я («Ой! ты птичко жолтобоко!..»)	68
Пѣснь 19-я («Ах ты тоска проклята! о докучлива печаль!..»)	69
Пѣснь 20-я («Кто сердцем чист и душею!..»)	70
Пѣснь 21-я («Щастіе, гдѣ ты живеш? Горлицы, скажите!..»)	71
Пѣснь 22-я («Распрости вдалѣ взор твой и разумны лучи!..»)	73
Пѣснь 23-я («О дражайше жизни время!..»)	74
Пѣснь 24-я («О покою наш небесный! Гдѣ ты скрылся с наших глаз?..»)	75

25-я. Пѣснь отходная («Ѣдеш, хочеш нас оставить?..»)	76
Пѣснь 26-я («Поспѣшай, Гостю! поспѣшай!..»)	77
Carmen (Мелодія)	78
Пѣснь 27-я («Вышних наук саде святой!..»)	79
Пѣснь 28-я («Возлети на небеса, хоть в версальскіи лѣса...»)	81
Пѣснь 29-я («Чолнок мой бури вихр шатает...»)	83
Пѣснь 30-я («Осѣнь нам проходит, а весна прошла...»)	84
Інші поезії	116
De libertate	116
Fabula («Как толкъ солнце в вечеру запало...»)	118
Fabula de Tantalo	120
Фабула («Старичок нѣкій Філарет в пустиннѣ...»)	123
Разговор ѿ Премудрости	126
«Все лице морщиш, печален всегда ты...»	129
Похвала Астрономіи Ex Ovid[i] Fast[orum] l[ibris]	130
O delicati blanda etc[etera]	132
In Natalem Iesu	135
Est quaedam mœrenti flere voluptas	137
Quid est virtus?	139
Epigramma («Скажи мнѣ краткъ Мужа мудра дѣло!..»)	140
Similitudines ex Virg[ilio] 2. Aeneide	141
In Natalem Basilii Tomaræ, pueri 12 annorum	144
In natalem Bilogrodensis Episcopi	146
De sacra caena, seu aeternitate	147
De umbratica Voluptate	152

БАЙКИ

Басни Харьковскія	154
Басня 1. Собаки	156
Басня 2. Ворона и Чиж	156
Басня 3. Жаворонки	156
Басня 4. Голова и Тулуб	157
Басня 5. Чиж и Щиглик	157
Басня 6. Колеса Часовіи	158
Басня 7. Орел и Сорока	158
Басня 8. Голова и Тулуб	158
Басня 9. Мурашка и Свинья	159
Басня 10. Двѣ Курицы	159

Басня 11. Вѣтер и Філософ	160
Басня 12. Оселка и Нож	161
Басня 13. Орел и Черепаха	161
Басня 14. Сова и Дрозд	161
Басня 15. Змія и Буфон	162
Басня 16. Жабы	162
Басня 17. Два цѣнныи Камушки: Алмаз и Смарагд	163
Басня 18. Собака и Кобыла	164
Басня 19. Нетопыр и Два Птенца, Горлицын и Голубинин	165
Басня 20. Велблюд и Олень	166
Басня 21. Кукушка и Косик	166
Басня 22. Навоз и Алмаз	167
Басня 23. Собаки и Волк	168
Басня 24. Крот и Линкс	169
Басня 25. Лев и Обезьяны	170
Басня 26. Щука и Рак	171
Басня 27. Пчела и Шершень	172
Басня 28. Оленица и Кабан	173
Басня 29. Старуха и Горшечник	174
Басня 30. Соловей, Жаворонок и Дрозд	175

ТРАКТАТИ, ДІАЛОГИ, ПРИТЧІ

Убуждшися видѣша славу Его	200
Да лобжет мя от лобзаній Уст своих	205
Начальная Дверь ко Христіянскому Добронравію	213
Преддверіе	213
Твердь Бесѣды	214
Глава 1-я. О Богѣ	214
Глава 2-я. О Вѣрѣ Вселенной	215
Глава 3-я. О Промыслѣ Общем	215
Глава 4-я. О Промыслѣ Особенном для Человѣка	215
Глава 5. О Десятословіи	218
Глава 6. О Истиннѣй Вѣрѣ	220
Глава 7-я. Благодѣстіе и церемонія – разнь	220
Глава 8. Закон Божій и преданіе – разнь	221
Глава 9-я. О Страстях, или Грѣхах	221
Глава 10. О Любви, или Чистосердечіи	221

Наркісс. Разглагол о том: Узнай Себе	231
Пролог	231
Чудо, Явленное во Водах Наркіссу	233
Разговор о том: Знай себе	234
Разговор 2-й О том же: Знай себе	239
Разговор 3-й О том же: Знай себе	241
Разговор 4-й О том же: Знай себе	246
Разговор 5-й О том же: Знай себе	251
Разговор 6-й О том же: Знай себе	253
Разговор 7-й О истинном Человѣкѣ, или о Воскресеніи	256
Симфонія, сирѣчь Согласіе Священных Слов	265
Разговор	265
Хор	266
Симфонія	268
Симфонія	268
Симфонія	270
Симфонія	270
 Сумфонія, нареченная Книга Асханъ	
о Познаніи самаго себе	292
[Присвята]	292
Главизна Книги сея	293
Симфонія	293
[Разговор]	293
 Бесѣда, нареченная Двое:	
о том, что Блаженным быть легко	388
[Разговор]	388
Врата Господня, В новую Страну, в предѣлы вѣчности	400
 Бесѣда 1-я, нареченная Observatorium. (Сіон)	427
 Бесѣда 2-я, нареченная Observatorium. Specula.	
Еврейски: Сіон	454
 Діалог, или Разглагол о древнем мірѣ	476
[Присвята]	476
Основаніе Діалога	476
Разглагол о Древнем мірѣ	477

Разговор Пяти путников о истинном щастіи в жизни (Разговор Дружескій о Душевном мирѣ)	502
Кольцо	558
[Присвята]	558
Кольцо. Дружескій Разговор о Душевном Мирѣ	559
Разговор, называемый Алфавит, или Буварь Мира	645
Пѣсня	645
[Присвята]	646
Основаніе	649
Дружескій разговор о Душевном Мирѣ	649
Нѣсколько Окрухов и Крупиц из языческой Богословіи	656
Басня о Котах	663
Картина Изображеннаго Бѣса, называемаго Грусть, Тоска, Скука	664
Примѣты Нѣких Сродностей	668
Сродность к Хлѣбопашеству	670
Сродность к Воинству	671
Сродность к Богословіи	673
Хор Природных Благовѣстников	675
Нѣсколько Символов, сирѣчь Гадательных, или Таинственных, Образов, из Языческой Богословіи	683
Fabula de Naedo et Lupo Tibicine (Басня Есопова)	694
Книжечка, называемая Silenus Alcibiadis.	
Сирѣчь Икона Алкѣиадская	729
[Присвята]	729
Главизна сея Книги	734
Преддверіе, или Крыльцо	734
Предѣл 1. Обращеніе Притчи к Богу, или к Вѣчности	735
Предѣл 2. В вещах можно примѣтить Вѣчность	736
Предѣл 3. Начало во всѣх Системах Мірских умо-зрится и всю тлѣнь, как Одежду свою, носит. Оно есть Мір первородный	737
Предѣл 4. Здѣсь нѣсколько Знаменый, Гербов и Печатей, тайно-образующих Горнее Начало	738
Предѣл 5. На сем Началѣ утверждена вся Библиа	739
Предѣл 6. Библиа есть Маленькій Бого-образный Мір, или Мірик. Мірозданіе касается до одной Ея, не до великаго, тварьми обитаемаго Міра	739
Предѣл 7. О Символах, или Образах. Как оные называлися у Еллин? А как называются в Библии?	742

Предѣл 8. Первый Опыт, испытывающій Силу слѣдующаго Слова: “Совершишася небо и Земля!..”	743
Предѣл 9. Испытывается Сила слѣдующаго Слова. “Почи в день седмый от всѣх дѣл своих”	744
Предѣл 10-й. О Захаріевском Свѣщникѣ	746
Предѣл 11-й. О Снах Фараоновых	748
Предѣл 12-й. О Жертвѣ Авраамской	749
Предѣл 13-й. О Седми Хлѣбах	749
Предѣл 14-й. О Плащеницѣ, Петру низпущенной	750
Предѣл 15-й. О Лѣствицѣ Іаковлѣй. О седми Градѣх, Женах, Трубах и Горах	751
Предѣл 16-й. О Безконечной Пространности и Непроходимости Дому Божіа	752
Предѣл 17-й. О Зміѣ	752
Катавасія, или Снисхожденіе	754

Книжечка о Чтеніи Священ[наго] Писанія,

нареченна Жена Лотова	779
[Присвята]	779
Примѣта 1-я О наставникѣ	781
Примѣта 2-я О симпатіи, или сострастіи, между чтецом и наставником	782
Примѣта 3-я О отверженіи свѣцких Мнѣній	782
Примѣта 4-я О страшной опасности в чтеніи	782
Примѣта 5-я. О чтеніи в мѣру	783
Примѣта 6-я О Чтеніи в Ползу Душевному	802
Примѣта 7-я О вѣрном Вождѣ	803

Брань Архистратига Михаила со Сатаною о сем:

Легко быть Благим	829
[Присвята]	829
Главизна Творенія	830
Борба и Пря о Том: Претрудно быть злым. Легко быть благим	830
Бесѣда Ангелская о клеветѣ Діаволской, и о Кознех, отводящих от истиннаго утѣшенія	833
Львина Ограда	835
Путь Спасительный	836
Путь мира, наречен пуст	838
Путь шуїй, наречен вентер	839
Богач, путешествуя поет пѣснь	840
Лицемѣры, молящся, поют	842

Ангелская пѣснь в силу сего: “Бездна бездну призывает”	843
Клевета, Еллински Διαβολή, Римски Traductio	843
Кознь	844
Адское царство, на чем Основанно?	846
Плачущая Неплоды	848
Пѣснь в Конец Сего: “Испусти Змій за Женою из Уст своих Воду, яко Рѣку, да Ю в Рѣцѣ потопит”	850
Обновленіе Мыра	850
Пѣснь Побѣдная	851
 Пря Бѣсу со Варсавою	871
Предѣл. Яко Все, еже в Мірѣ, – Похоть Очес, Труд и Горесть	879
Край Райскій	882
 Благодарный Еродій	893
[Присвята]	893
Главизна и Твердь Книжицы	894
Притча, нареченна: Еродій	895
Свиток о благом Рожденіи Чад, Ради благочестивых, сострастных и Здравых Родителей	910
 Убогій Жайворонок	920
Посвященіе	920
Основаніе притчи	921
Притча, нареченна: Убогій Жайворонок	921
Пѣснь Рождеству Христову, О нищетѣ Его	931
 Діалог. Имя Ему: Потоп Змійн	941
[Присвята]	941
Глава 1-я. Притча Слѣпый и Очитый	942
Глава 2-я. Діалог, или Разглагол	943
Глава 3-я. Испытуется Божія Сила в нѣких Мѣстах Бібличных	950
Глава 4-я. Продолжается Суд над Зміем	955
Глава 5-я. О Злобѣ Зміиной	964
Глава 6-я. О Преображеніи	965
Глава 7-я. О Воскресеніи	968

ПЕРЕКЛАДИ

Ода (Iesuitae Sidronii Hosii)	1003
[Цицерон. О старости]	1009
[Присвята]	1009
Перевод Из Книг Римскаго Сенатора Марка Ціцерона: о Старости	1010
Разговор о Старости	1011
Книжечка Плутархова о спокойствіи души	1040
[Присвята]	1040
Толкованіе из Плутарха О тишинѣ сердца	1041

ЛИСТИ

До Михайла Івановича Ковалинського	1060
Лист № 1 (від 26 (27?) травня 1762 р.)	1060
Лист № 2 (від 9 липня 1762 р.)	1061
Лист № 3 (від кінця серпня – початку вересня 1762 р.)	1063
Лист № 4 (від початок вересня 1762 р.)	1065
Лист № 5 (від середини вересня 1762 р.)	1066
Лист № 6 (від середина – друга половина вересня 1762 р.)	1067
Лист № 7 (від другої половини вересня – початку жовтня 1762 р.)	1068
Лист № 8 (від другої половини вересня – початку жовтня 1762 р.)	1070
Лист № 9 (від другої половини вересня – початку жовтня 1762 р.)	1072
Лист № 10 (від жовтня (?) 1762 р.)	1074
Лист № 11 (від жовтня (?) 1762 р.)	1077
Лист № 12 (від жовтня 1762 р.)	1079
Лист № 13 (від жовтня 1762 р.)	1082
Лист № 14 (від жовтня 1762 р.)	1083
Лист № 15 (від кінця жовтня – початку листопада 1762 р.)	1084
Лист № 16 (від 8 листопада 1762 р.)	1086
Лист № 17 (від 13 листопада 1762 р.)	1087
Лист № 18 (від 15 листопада 1762 р.)	1088
Лист № 19 (від 23 листопада 1762 р.)	1089
Лист № 20 (від 29 листопада 1762 р.)	1091
Лист № 21 (від 1 грудня 1762 р.)	1092
Лист № 22 (від жовтня – грудня (?) 1762 р.)	1095
Лист № 23 (від вересня – грудня (?) 1762 р.)	1097

Лист № 24 (від 20–23 грудня 1762 р.)	1098
Лист № 25 (від початку січня 1763 р.)	1100
Лист № 26 (від 23–26 січня 1763 р.)	1101
Лист № 27 (від 27 січня 1763 р.)	1104
Лист № 28 (від 30 січня 1763 р.)	1106
Лист № 29 (від 7 лютого 1763 р.)	1107
Лист № 30 (від січня – лютого 1763 р.)	1109
Лист № 31 (від 15 лютого 1763 р.)	1111
Лист № 32 (від початку другої половини лютого 1763 р.)	1111
Лист № 33 (від другої половини лютого 1763 р.)	1113
Лист № 34 (від кінця лютого – початку березня 1763 р.)	1114
Лист № 35 (від кінця лютого – початку березня 1763 р.)	1117
Лист № 36 (від кінця лютого – початку березня 1763 р.)	1119
Лист № 37 (від першої половини березня 1763 р.)	1120
Лист № 38 (від першої половини березня 1763 р.)	1121
Лист № 39 (від першої половини березня 1763 р.)	1122
Лист № 40 (від першої половини березня 1763 р.)	1123
Лист № 41 (від останнього тижня березня 1763 р.)	1124
Лист № 42 (від останнього тижня березня – початку квітня 1763 р.)	1125
Лист № 43 (від квітня 1763 р.)	1126
Лист № 44 (від 11 травня 1763 р.)	1129
Лист № 45 (від другої половини травня – початку червня 1763 р.)	1131
Лист № 46 (від другої половини червня 1763 р.)	1132
Лист № 47 (від кінця червня 1763 р.)	1134
Лист № 48 (від 7 липня 1763 р.)	1136
Лист № 49 (від 12 липня 1763 р.)	1137
Лист № 50 (від 18 липня 1763 р.)	1141
Лист № 51 (від 29 серпня 1763 р.)	1143
Лист № 52 (від вересня – жовтня 1763 р.)	1145
Лист № 53 (від вересня – жовтня 1763 р.)	1146
Лист № 54 (від вересня – жовтня 1763 р.)	1147
Лист № 55 (від травня – червня 1763 р.)	1148
Лист № 56 (від травня – червня 1763 р.)	1150
Лист № 57 (від вересня – жовтня 1763 р.)	1152
Лист № 58 (від вересня – жовтня (?) 1763 р.)	1154
Лист № 59 (від 28 (29?) жовтня 1763 р.)	1155
Лист № 60 (від 8 листопада 1763 р.)	1156
Лист № 61 (від 22 листопада 1763 р.)	1158
Лист № 62 (від кінця листопада 1763 р.)	1159
Лист № 63 (від кінця листопада 1763 р.)	1160
Лист № 64 (від кінця листопада 1763 р.)	1162

Лист № 65 (від кінця листопада – початку грудня 1763 р.)	1163
Лист № 66 (від кінця листопада – початку грудня 1763 р.)	1164
Лист № 67 (від кінця січня – початку лютого 1764 р.)	1165
Лист № 68 (від лютого – травня 1764 р.)	1166
Лист № 69 (від другої половини червня 1764 р.)	1169
Лист № 70 (від 8 листопада 1764 р.)	1170
Лист № 71 (від листопада 1764 р.)	1171
Лист № 72 (від жовтня – листопада 1762 р.)	1172
Лист № 73 (від липня 1766 р.)	1174
Лист № 74 (від липня – серпня 1765 р.)	1177
Лист № 75 (від першої половини 1767 р.)	1180
Лист № 76 (від 25 червня 1867 р.)	1181
Лист № 77 (від 1787 р. – початку серпня 1788 р.)	1183
Лист № 78 (від 26 вересня 1790 р.)	1183
Лист № 79 (від 2 квітня 1794 р.)	1186

До Якова Петровича Правицького	1233
Лист № 80 (від 3 жовтня 1782 р.)	1233
Лист № 81 (від 3 жовтня 1785 р.)	1234
Лист № 82 (від 6 березня 1786 р.)	1236
Лист № 83 (від 30 березня 1786 р.)	1237
Лист № 84 (від 25 квітня 1786 р.)	1238
Лист № 85 (від 18 січня 1787 р.)	1239
Лист № 86 (від 6 березня 1787 р.)	1240
Лист № 87 (від 21 березня 1787 р.)	1241
Лист № 88 (від 7 жовтня 1787 р.)	1242
Лист № 89 (від 4 серпня 1788 р.)	1243
Лист № 90 (від 31 грудня 1788 р.)	1246
Лист № 91 (від 30 травня 1785 р.)	1246
Лист № 92 (від 5 січня 1792 р.)	1248

До різних осіб	1259
Лист № 93 (до Іоїля, від початку січня 1758 або 1759 р.)	1259
Лист № 94 (до Гервасія Якубовича, від 22 серпня 1758 р.)	1260
Лист № 95 (до Федора Ляшевецького, від 1761 р.)	1262
Лист № 96 (до Федора Жебокрицького, від 1764 р.)	1264
Лист № 97 (до Василя Максимовича, від 1764 р.)	1266
Лист № 98 (до Йова Базилевича, від 18 квітня 1765 р.)	1269
Лист № 99 (до Василя Степановича Томари, від 20 серпня 1772 р.)	1270
Лист № 100 (до Якова Івановича Долганського, від 1772 р.)	1271
Лист № 101 (до Якова Івановича Долганського, від 25 лютого 1773 р.)	1272

Лист № 102 (до Володимира Степановича Тев'яшова, від 28 листопада 1774 р.)	1273
Лист № 103 (до Дмитра Автономовича Норова, від друга половина липня – перша половина серпня 1775 р.)	1274
Лист № 104 (до Івана Григоровича Диського, від 20 листопада 1778 р.)	1274
Лист № 105 (до Артема Дорофійовича Карпова, від 19 лютого 1779 р.)	1275
Лист № 106 (до Василя Михайловича Земборського, від 21 лютого 1779 р.)	1276
Лист № 107 (до Василя Михайловича Земборського, від 10 травня 1779 р.)	1278
Лист № 108 (до Осипа Юрійовича Розальйон-Сошальського, від 1781 р.)	1279
Лист № 109 (до Степана Микитовича Курдюмова, від осені – початку зими 1781 р.)	1280
Лист № 110 (до Степана Микитовича Курдюмова, від 5 січня 1784 р.)	1281
Лист № 111 (до Григорія Івановича Ковалинського, від 2 травня 1785 р.)	1282
Лист № 112 (до Івана Васильовича Земборського, від 23 січня 1787 р.)	1283
Лист № 113 (до Якова Михайловича Донця-Захаржевського, від 7 грудня 1787 р.)	1285
Лист № 114 (до Степана Івановича Тев'яшова, від 10 червня 1788 р.)	1285
Лист № 115 (до Григорія Івановича Ковалинського, від 23 вересня 1788 р.)	1286
Лист № 116 (до Олексія Степановича Базилевича, від 23 вересня 1788 р.)	1287
Лист № 117 (до Єгора Єгоровича Урюпіна, від 10 червня 1790 р.)	1288
Лист № 118 (до Петра Федоровича Пискунівського, від 10 червня 1790 р.)	1288
Лист № 119 (до Єгора Єгоровича Урюпіна, від 2 липня 1790 р.)	1289
Лист № 120 (до Івана Івановича Єрмолова, від другої половини вересня 1791 р.)	1290
Лист № 121 (до Наемана Петровича, від 6 грудня 1792 р.)	1291
До невідомих осіб	1317
Лист № 122	1317
Лист № 123	1317
Лист № 124	1320
Лист № 125	1321
Лист № 126	1321

РІЗНЕ

Excerpta philologica	1328
Vertendi quomodo auctores in vernaculam	1328
Autores, qui primum legendi	1328
Excerpendum esse legentibus	1329
Excerpendi modus	1329
Lemmata qui sint facienda	1329
Lacrimae et quidquid ad illas	1329
Adversariorum exemplum	1330
Historica	1330
Lemma	1330
Філологічні виписки	1331
Як перекладати авторів на рідну мову	1331
Яких авторів слід читати насамперед	1331
При читанні слід робити нотатки	1332
Як робити нотатки	1332
Як робити короткі нотатки	1332
Сльози та все, що до них належить	1332
Приклади зауважень	1333
Історичні нотатки	1333
Лема	1334
Сон	1337
P[ublīi] Terentii Comoedia, quae vocatur <i>Adelphi</i>	1340

ДОДАТОК

Ковалинський Михайло. Жизнь Григорія Сковороды	1343
---	------

совершенно доказуют, что они суть Плод от сей Райской Яблони¹⁷⁹. Чистое, и как Римляне говорили, Candidum (“бѣлое”), и независтное Сердце, Мило-сердное, Терпеливое, Курáжное, Прозорливое, Воздержное, Мирное, Вѣрующее в Бога и Уповающее на Него во всем, – вот Чистый Звон и Честная Душы нашей Цѣна! Воспоминает и Сосуд избранный Павел о Сосудах Честных и безчестных. 2 К Тімоѳ[ею], Гл[ава] 2, с[ти]х 20¹⁸⁰ и К Рим[лянам], 9, с[ти]х 21¹⁸¹. “Утроба буяго яко Сосуд сокрушен и всякаго Разума не удержит”. Сирах, 21, с[ти]х 17.

Извѣстно, что в Царских Домах находятся Фарфорные, Серебряные и Золотые Урыналы, от которых, конечно, Честнѣе глиняная и деревяная Посуда, Пищею наполняемая, так, как ветхій селскій Храм Божій почтеннѣе Господскаго Бáрхатом украшеннаго Афедрона¹⁸². Изрядная Великороссійская Пословица сія: НЕ КРАСНА ИЗБА УГЛАМИ, КРАСНА ПИРОГАМИ¹⁸³.

Довелось мнѣ в Хáрьковѣ между премудрыми ЕМБЛЕМАТАМИ¹⁸⁴ на Стѣнѣ Зáлы видѣть слѣдующій: Написан схожій на Черепаху Гад с долговатым Хвостом. Средѣ Чéрепа сіет болшáя Золотая Звѣзда, украшая оной. Посему Он у Римлян назывался STÉLLIO, а Звѣзда STELLA. Но под ним толк подписан слѣдующій: “SUB LUCE LUES”. Сирѣчь: Под сіяніем Язвa¹⁸⁵.

Сюда принадлежит Послóвица, находящаясь в Евáнгелии: “Трóбы повáплєннєи”¹⁸⁶.

БáСНЯ 30.

Соловѣй, Жáворонок и Дрозд

Средѣ высокой Степи стоял Сад, жилище Соловьев и Дроздов. Жаворонок, прилетѣв к Соловью:

- Здравстуй, Господин пѣвчей, – сказал ему.
- Здравстуй и ты, Господин Соловей, – отвѣчал ему Пѣвчій.
- Для чего ты мене твоим Именем называєш? – спросил Жаворонок.
- А ты для чего мене называєш Пѣвчим?..

ЖАВОРОНОК. Я тебе не без Причины назвал Пѣвчим. Твое Имя у Древних Еллинов было ἀηδών, сирѣчь Пѣвчій, а ὀδὴ Пѣсня.

СОЛ[ОВЕЙ]. А твое Имя у Древних Римлян было Alauda, сирѣчь Славѣй, а славлю Laudo.

ЖАВ[ОРОНОК]. Если так, теперѣ начинаю тебе больше любить и прилетѣл просить твоей Дружбы.

СОЛ[ОВЕЙ]. О простáк! Можно ли выпросить Дружбу? Нáдобно родится к ней^а. Я часто пою сію мою Пѣсеньку, научен от Отца моего: “Ὁμοιον πρὸς ὁμοιον ἄγει Θεός”^б.

^а ОДИН БОГ ЕСТЬ СЪЯТЕЛЬ ДРУЖБЫ.

^б Сирѣчь: ПОДОБНАГО ДО ПОДОБН[АГО] ВЕДѢТ БОГ⁽³⁾.

ЖАВ[ОРОНОК]. И мой Батько сію Пѣсенку спѣвает. Я ж тебѣ как в прочем, так и в сем подобен, что ты поеш Христа, всея Твѣри Господа, а я Его ж славлю, и в сем вся наша Забава.

СОЛ[ОВЕЙ]. Хорошо, я совершенный твой Друг, если в Саду жить станеш.

ЖАВ[ОРОНОК]. А я искренный твой Любитель, если в Степи жить станеш.

СОЛ[ОВЕЙ]. Ах! Не волоки мене в Степь: Степь мнѣ Смерть; как ты в ней живеш?

ЖАВ[ОРОНОК]. Ах! Не волоки ж мене в Сад: Сад мнѣ Смерть; как ты в нем живеш?..

– Полно вам, Братія, дурачиться, – молвил, не далече сидя, Дрозд. – Вижу, вы рожденны к Дружбѣ, но не смыслите любить. Не ищи тое, что тебѣ Нравно, но то, что Другу полезно: тогда и я Готов быть Третьим вашим Другом.

Потом, всяк своим Пѣніем заспѣвав, утвердили в Бозѣ Вѣчную Дружбу.

СІЛА.

Сими тремя Птичками Образуется добрая Дружба. Дружбы нельзя выпросить, ни купить, ни Силою вырвать. Любим тѣх, коих любить родились, так как ядим то, что по Природѣ, а у Бога для всякаго дыханія всяка Пища добра, но не всѣм. И как нельзя Коня с Медведем, а Собаку с Волком припрягти к Коляскѣ, так не можно, чтоб не оторвалось Ветхое Сукно, пришитое к свѣжому, а Гнилая Доска, приклеена к новой. Равное ж несогласіе есть между Двома разстоящих Природ Человѣками, а самая вящшая несродность между Злым и добрым Сердцем. Жаворонок с Дроздом и Соловьѣм дружить может, а с Ястребом, Нетопырѣм не может. Если Бог раздѣлил, тогда кто совокупит? Премудрая и предревняя есть сія Послѡвица:

Ὅμοιον πρὸς ὅμοιον ἄγει θεός.

SIMILEM AD SIMILEM DUCIT DEUS.

ПОДѢБНАГО ДО ПОДѢБНАГО ВЕДѢТ БОГ¹⁸⁷.

Одна только несносность Жаворонку жить в Саду, так, как Соловьѣ в Степи. Сіе у Ёллин именовалось Αντίπαθια^а. А в прочем во всем между ими равная Сносность, Συμπάθεια^б. Не должно же друга нудить к тому, что тебе веселит, а его мучит. Многіи помянутой Пословицѣ противорѣчат: Должно, де, и Врагов любить. Безспорно, но дружба так, как Милостыня: многіи Степени окружают Центр Престола Ея. Всѣм Доброжелателем быть можеш, но не Напѣрсником¹⁸⁸. Иначе Благодарствуем Домашним и Сродственникам, иначе Прихожим и Станным. Бог всѣм Благодаритель, но не для всѣх сіе Его Слово:

“Обрѣтох Давіда... Мѹжа по Сѣрдцу моему...”¹⁸⁹

А только для тѣх, кои, Сердце свое в Божественную совсѣм преобразив ВОЛЮ, о всем благодаряще вѣруют, надѣются, люблят Его и слышат:

^а РАЗНОСНОСТЬ, или ПРОТИВОСТРАСТІЕ.

^б РАВНОСНОСНОСТЬ, или СОСТРАСТІЕ.

“Вы Друзи мои есте...” 15 Ιωάν[на] Ευ[ангеліе]¹⁹⁰.

Щаслив, кто хоть одну только Тѣнь доброй Дружбы нажить удостоился. Нѣтъ ничего дороже, слаже и полезнѣе Ея. Великая Русь просвѣщенно поговаривает: “В Пóлѣ Пшеница Годом родится, а Доброй Человѣкъ всегда пригодится”¹⁹¹. Гдѣ был? – У Дрúга. Что пил? – Вóду. Лучше Непріятельскаго Міóду¹⁹². Носится и в Малороссіи Послóвица: “Не имѣй ста рублей, как Одного Дрúга”¹⁹³.

Но не достоин Дружнѣя Любви превозносящій что-либо выше Дружбы и не положившій Оную остатним Краем и Пристанищем всѣх своих дѣл и желаній. Соловей преславное свое Имя уступает самовольно Другу. Сладка вода с Другом, славна с ним и безименность. Катóн сказал: “Пропал тот День, что без Пóлзы пройшóл”¹⁹⁴. Но Трайн¹⁹⁵ (чутьли не Тіт¹⁹⁶) яснѣе: “О Дрúги! Погиб мой День, никому я не услужил”¹⁹⁷.

Всякой Власти, Званію, Чину, Статью, Ремеслу, Наукам Начало и Конец Дружба: Основаніе, Союз и Вѣнец Обществу. Она создала Небо и Зѣмлю, сохраняя Мір Міров в Красотѣ, Чинѣ и Мирѣ. “Бог Любы есть...”¹⁹⁸ А Кто плѣнился Ею, тот вышшій Законов Гражданских, самим управляется Бóгом. “Всякъ, ꙗже в нем пребывáет, не согрѣшáет...” I. Ιωάν[на], Гл[ава] 3, с[ти]х 7¹⁹⁹.

“Праведнику Закóн не положѣн, но беззакóнным...” I К Тімоѣ[ею], Гл[ава] 1, с[ти]х 9²⁰⁰.

Не надобно приводить Трубами Воду туда, гдѣ отрыгает чистѣйшее Питіе сам Источник, всѣх Поточков Отец и Глава.

“Своему Господеви стоить, или пáдает...” К Римл[янам], 14²⁰¹.

К сей Главѣ нас возводитъ есть Должность Богословіи, одной из троих главнѣйших Наук, содержащих в Благоденствіи Жителство. Сих одних Учители Именуются в Еврóпѣ DOCTÓRES²⁰². Единственным их Предметом есть Человѣкъ. Медіцина врачует Тѣло, Юріспруденція Страхом приводит каждаго к Должности, а Богословія из Рабов дѣлает Сынами и Другами Божіими, вливая в Сердце их Охоту свободную к тому, к чему Гражданскіе Законы силою волокут. “Уже нѣси Раб, но Сын...” К Галат[ам], 4²⁰³. Чем множае таковых в Жителствѣ, тѣм Оно щасливѣе, и не напрасно есть Послóвица:

Доброе Братство лучше Богáтства²⁰⁴.

А что сказано о Дружбѣ, тое ж разумѣется и о Статьи. Как к той, так и к сему Вожд вѣрный есть ПРИРОДА. Щаслив же послѣдуяй ему. Впрочем, как помянутыи Птички Образуют Вѣрнаго, Избраннаго по Природѣ, сирѣчь по Бозѣ, Друга, так Друг есть Фігúрою и Образом Священныя БІБЛІИ. Взглянь на Гл[ава] 6, с[ти]х 14, Сірах[а]²⁰⁵. Читай их подалѣе и понимай, что ХРИСТОС есть всѣх тѣх Слов Цѣль. Он есть Премудрость БОЖІЯ, Глаголющая к нам:

“Вы Друзи мои есте...”²⁰⁶

“Се, Мати Моя и Брáтія...” Мáрк[а], Гл[ава] 3²⁰⁷.

А как Творящій Волю Божію суть Мати и Братія Христовы, так взаимно им БІБЛІА. Взглянь на Конец 14 Гл[авы] и на Начало 15 Сірах[а]. Точно о Бібліи Рѣчь: “Срѣщет его яко Мати...”²⁰⁸

Скажи мнѣ, что есть Друг? Слуга и Доброжелатель. Кая ж лучшая Услуга, как привести к Вѣдѣнію Божію? Все есть Ложь, сирѣчь непостоянное и не твердое, кромѣ Бога. Но БІБЛІА учит о Бозѣ.

“Аз на сіе родіхся... Да Свидѣтельствую ІСТИНУ”. Гл[ава] 18²⁰⁹.

“Слово твое ІСТИНА есть”. Гл[ава] 17 Іоан[на]²¹⁰.

Вся наша Жизнь в Руцѣ Божіей²¹¹. Сіе значит врожденное нам предписаніе Пищи, Статѣй, Дружбы... Самое маленькое Дѣло без Его руководства есть неудачное. “Без Менѣ не можете...”²¹² Кто знает Бога, тот знает План и Путь Житія своего. Что есть Житіе? Есть всѣх Дѣл и Движеній твоих Сноп. Видиш, что познавшій Бога все свое разумѣет. Вот для чего сказано:

“Друг вѣрен кров (Покров) крѣпок...”²¹³

Ничего нас Бібліа не учит, кромѣ Богознанія, но сим самым всего учит. И как имѣющій Очи все видит, так Чувствующій Бога все разумѣет и все имѣет, все, что для себе. А если Черепаха Крил не имѣет: кая Нужда? Они для Птицы нужны. Не в том совершенная Премудрость, чтоб весь Мір перезнать. Кто может сіе? А невозможное и ненужное есть то же. Но если все знаешь, что для тебе надобное, сіе значит совершенную Мудрость. Пересмотрѣв всѣ Планеты и приобрѣв все Міры, не имѣя и не зная тое, что для тебе, и Скуден, и не Знаток, и не весел еси. Так, как перевѣдав всѣ Дороги, но не увѣдав твою, ничево и не знаешь, и не имѣешь, и не Куражен. Да и Как быть можешь куражен, лишен для тебе нужного? Как имѣть станешь, не сыскав? А как сыщешь, не узнав? Как же узнаешь, лишен Сладчайшаго и Всевождебнѣйшаго твоего Руководителя, СВѢТА БОЖІЯ? Старинная Послѡвица: Охота пуще неволи²¹⁴. Злая Охота побуждает Злодѣя к ужасным предпріятіям. Но не мѣнѣе силна и СВЯТАЯ ОХОТА. Охота, Любовь, Огнь, Свѣт, Пламень, Ражженіе есть то же.

“БОГ ЛЮБЫ есть...”²¹⁵

Сія распалила и устремила Апостолскіи, Пророческіи и Мученическіи Сердца на лютии Страданія, а Пустынников и Пѡстников к горчайшим Пѡдвигам ражжегла и оживляла их²¹⁶. О сем просвѣщающем и распалющем, но не опаляющем огнѣ Соломон в Пѣсн[ѣ] Пѣсн[ей]:

“Крѣпка яко Смерть ЛЮБЫ,
Жестока яко Ад Ревность:
Крила Ея Крила Огня,
Угліе Огненно Плáмы Ея”. Гл[ава] 8²¹⁷.

Сей Божѣственный Кураж просвѣщал тму их, согрѣвал Отчáніе, прохладжал Зной, услаждал Горести, а без сего всякое Щастіе есть нещасное. И так БІБЛІА есть наш верховнѣйшій Друг и Ближній, приводя нас к тому, что есть Единое Дражайшее и Любезнѣйшее. Она есть для нас Прѣдками нашими оставленный ЗАВѢТ, хранящій Сокровище Боговѣдѣнія²¹⁸. Боговѣдѣніе, Вѣра, СТРАХ БОЖІЙ, Премудрость есть то же. Сія

Одна есть Истинная Премудрость. Сія “Друти Божія и Пророки устрояет”. Премудр[ости] Соломон[а], 4-й²¹⁹.

“Сію возлюбих и поисках от Юности моя”²²⁰.

“Сія Благолѣпнѣе Солнца”²²¹.

“Проницающая аки Утро, добра яко Луна, избрана яко Солнце”²²².

“Труды Ея суть Добродѣтели: Цѣломудрію бо и Разуму учит, Правдѣ и Мужеству, ихже потребнѣе ничтоже есть в житіи Человѣком”²²³. Пѣсн[ь] Пѣсн[ей] и Премудр[ости] Соломон[а], Гл[ава] 7 и Гл[ава] 8.

Перші п'ятнадцять байок, що входять до циклу «Басни Харківськія», Сковорода написав у 1769 р., відразу після свого звільнення з посади викладача катехізису в “додаткових класах” Харківського колегіуму, а решту – десь на початку 1770-х рр. у Бабаях. Твір дійшов до нас у двох списках із XVIII ст. та в одному – із XIX-го (автограф не зберігся). Уперше цикл було надруковано окремою книжечкою в Москві 1837 р. [див.: Сковорода Г. С. Басни Харківськія. – Москва: Издание Московского попечительного комитета «Человеколюбивого общества», 1837. – VI, 59, II с.]. Подаємо за найранішим списком, що зберігається в Інституті рукопису Центральної наукової бібліотеки ім. В. І. Вернадського НАН України під шифром 326 Л (Муз. 605/2).

¹ Збірка присвячена приятелю Сковороди Панасові Панкову – колезькому реєстраторові (чин 14-го, найнижчого класу, згідно з петровською «Табеллю про ранги»), який мешкав у Острогозьку. У діалогах Сковороди Панков виступає під ім'ям *Аванасій*. Син Панаса Панкова Іван навчався в Харківському колегіумі й належав до кола вихованців Сковороди [див.: Ніженець А. На зламі двох світів. Розвідка про Г. С. Сковороду і Харківський колегіум. – Харків, 1970. – С. 145, 162–163].

² Наприкінці весни або на початку літа 1769 р. Сковороду було звільнено з посади. Останнє “доношення” директора додаткових класів Харківського колегіуму Миколи Виродова генерал-губернаторові Євдокимові Щербиніну щодо грошових витрат, де вказано й платню викладача катехізису Сковорода, датоване 13 квітня 1769 р. [див.: Махновець Л. Григорій Сковорода. Біографія. – Київ, 1972. – С. 206].

³ Бабаї – містечко під Харковом, засноване в середині XVII ст. Було власністю родини Донців-Захаржевських, а потім поміщиків Щербиніних. Григорій Сковорода не раз бував у маєтку Петра Андрійовича Щербиніна, а також зупинявся в будинку свого учня, священика Якова Правицького. Одне з джерел біля Бабаїв ще й досі має назву “холодної сквородинської криниці” [див.: Ніженець А., Стогній І. Григорій Сковорода. Пам'ятні місця на Україні. – Київ, 1984. – С. 59–62].

⁴ Пор.: “Не славна хата углами, славна пирогами” [Климентій Зіновійв. Вірші. Приповіді посполиті. – Київ, 1971. – С. 238].

⁵ Пор.: “Стукотить, гуркотить... ‘А що там?’ – ‘Кобилляча голова лізе!’” [Номис, № 11824]. Це прислів'я походить із казки «Кобилляча голова» («Про дідову дочку та бабину дочку»). Див., наприклад: “Коли се стукотить, гримотить – кобилляча голова біжить” [Народные южнорусские сказки / Изд. И. Рудченко. – Киев, 1870. – Вып. 2. – С. 66]. Образ кобиллячої голови відомий і в літературі: пригадаймо хоч би Івана Котляревського, який писав про Венеру таке: “Приїхала, загримотіла, / Кобилляча мов голова” [Котляревський І. Енеїда // Котляревський І. Повне зібрання творів. – Київ, 1969. – С. 77].

⁶ Пословицы русского народа. Сборник В. Даля. – Москва, 1957. – С. 793. Є також українські приказки: “Високо літає, та низько сідає”; “Хто високо літає, той низько сідає” [Номис, № 2553, 2554; Франко, № 2751].

⁷ У діалозі Платона «Бенкет» (216d) Алківіад порівнює Сократа із силенами – потворними різьбярськими фігурками, всередині яких були статуетки богів: “Бо він прийняв на себе такий вигляд і дуже нагадує на позір оті вирізьблені статуетки силенів. Якщо ж ви розкриєте його, дорогі мої гості, то переконаєтеся, скільки там усередині здорового глузду!” [Платон. Бенкет / Перекл. з давньогрецької і коментарі Уляна Головач, вступна стаття Джованні Реале. – Львів, 2005. – С. 95]. Цей образ перегадом мав неабияку популярність. Із силенами порівнювали, наприклад, пустельників, пророків, Івана Хрестителя, ба навіть самого Христа [див.: *Pelc*]. Jan Kochanowski poeta Renesansu. – Warszawa, 1988. – S. 79]. Ось що писав про силенів, скажімо, один з улюблених авторів Сковороди Еразм Роттердамський: “Подібно Алківіадовим силенам, все на світі має два обличчя, дуже не схожі поміж собою. Коли одне з них, зовнішнє, – ніби смерть, то внутрішнє – життя; і навпаки, якщо перше – життя, тоді друге – смерть. І так все в житті буває одночасно: красивим і потворним, багатим і бідним, ганебним і славним, вченим і невченим, сильним і немічним, видатним і нікчемним, веселим і сумним, щасливим і нещасливим, дружнім і ворожим, цілющим і згубним. Одне слово, якщо відкрити силена, все виявиться зовсім протилежним” [Еразм Роттердамський. Похвала глупоті. Домашні бесіди / Перекл. з латини В. Литвинова, Й. Кобова. – Київ, 1993. – С. 38; пор.: Еразм Роттердамський. Оружје християнского воина // Еразм Роттердамський. Філософські произведения. – Москва, 1986. – С. 143]. Під Алківіадовим силеном Сковорода мав на думці передовсім Біблію. Один з його трактатів, присвячених мистецтву тлумачення Святого Письма, так і називається: «Silenus Alcibiadis».

⁸ Очевидно, це парафраза Книги пророка Захарії 7: 9. Пор.: *сѣдѣ прѣвѣденъ сѣдѣте*.

⁹ Пор. народну приказку: “Був колись оріх, а тепер свистун” [Номис, № 1866].

¹⁰ Див.: *Сквѣрныхъ же ѿ бѣбѣнхъ бѣснѣй ѿрицайсѣ, ѡбѣзѣй же себѣ ко бѣгѣчѣтѣ* (Перше послання св. ап. Павла до Тимофія 4: 7).

¹¹ Сковорода має на думці слова: *Не ѡхунцрѣнныиъ во бѣснѣиъ послѣдовавшѣ сказахѡмъ вѣмъ силѣ ѿ пришествіе гѣдѣ нашегѡ іиса хрѣта, но самовѣдцы бывше величествіѣ оная* (Друге соборне послання св. ап. Петра 1: 16).

¹² Послання св. ап. Павла до Тита 1: 14.

¹³ Вигадка має сенс і виправдання як оприявлення невидимого. “Високіи вещи и невѣдомыи, – писав, наприклад, Кирило Ставровецький, – паче же умныи и духовныи, инако не могут вообразитися, точію подобієм приповѣсти” [Транквіліон-Ставровецький К. Євангеліє учителное. – Рахманів, 1619. – Арк. 341 (зв.)]. Пор.: “Приповѣсти якобы вѣзерунки суть и кшталты речій невидомых, смысловых и духовных, и чого тѣлесными очима видѣти не можно, тоє приповѣсть показует” [Євангеліє учителное. – Київ, 1637. – С. 582].

¹⁴ Послання св. ап. Павла до Тита 1: 15.

¹⁵ У християнській моделі думання *страх Божий* посідає дуже важливе місце. Сам Бог наповнює людську душу священним трепетом. Як зазначав у своєму курсі теології Феодан Прокопович, стародавні греки часом виводили слово *Θεός* (Бог) зі слова *δέος* (страх), а італієць Амбросіо Калепіно (1435–1511 pp.) – автор одного з найгрунтовніших словників латинської мови («Ambrosii Kalepini dictionarium linguarum») – уважав за можливе “дедукувати” зі слова “страшний” (*timendi*) також слов’янське ім’я “Бог” [див.: Prokopowicz Th. Christianae Orthodoxae Theologiae. – Lipsiae, MDCCLXXXII. – Vol. 1. – P. 336–337].

¹⁶ Старі українські поетики й риторики тлумачили *ієрогліф* як малюнок без заголовка та підпису. Наприклад, Митрофан Довгалецький подав таке його визначення: “Ієрогліф збігається з символом та емблемою в тому, що всі вони є фігурними зображеннями, а різняться між собою тим, що ієрогліфи не мають заголовків, які можуть бути в символах та емблемах” [Довгалецький М. Поетика (Сад поетичний). – Київ, 1973. – С. 243; див. про це: Маслюк В. Латиномовні поетики і риторики XVII – першої половини XVIII ст. та їх роль у розвитку теорії літератури на Україні. – Київ, 1983. – С. 179].

¹⁷ Узвичаєне тогочасне розуміння *емблеми* таке: малюнок, який має заголовок та відповідну епіграму. Наприклад, Митрофан Довгалецький писав: “...Емблема складається з трьох частин: перша – це зображення, або малюнок, друга – напис, або заголовок, і третя – підпис, що пояснює весь предмет” [Довгалецький М. Поетика (Сад поетичний). – Київ, 1973. – С. 237; див. про це: Маслюк В. Латиномовні поетики і риторики XVII – першої половини XVIII ст. та їх роль у розвитку теорії літератури на Україні. – Київ, 1983. – С. 177]. Емблеми зазвичай поділяли на три групи: 1) *міфологічні* або *історичні*, тобто такі, що розповідають про події минулого; 2) *фізичні*, тобто такі, що розкривають природні властивості або причини речей; 3) *моральні*, тобто такі, чийм змістом є людська поведінка. Іноді виокремлювали ще й *теологічні* емблеми, тобто такі, що стосуються проблематики богопізнання [див.: Кречотень В. І. Київська поетика 1637 року // Літературна спадщина Київської Русі і українська література XVI–XVIII ст. – Київ, 1981. – С. 138–139].

¹⁸ Митрофан Довгалецький писав про *символ* таке: “...символ визначається як фігурне зображення, що яскраво, однією рисою передає характер і життя речі, яка мислить, на основі її подібності до речі, яка не мислить” [Довгалецький М. Поетика (Сад поетичний). – Київ, 1973. – С. 237–238]. На відміну від емблеми, символ мав замість епіграми короткий підпис [див.: Маслюк В. Латиномовні поетики і риторики XVII – першої половини XVIII ст. та їх роль у розвитку теорії літератури на Україні. – Київ, 1983. – С. 178]. Як правило, символи поділяли на дві групи: *піфагорійські* та *египетські*. Піфагорійські символи окреслювали як “уславлені афоризми, втілені в метафоричні висловлювання”, а египетські – як “вирізьблені знаки або малюнки, створені єгиптянами для таємних священнодійств” [Кречотень В. І. Київська поетика 1637 року // Літературна спадщина Київської Русі і українська література XVI–XVIII ст. – Київ, 1981. – С. 139].

¹⁹ *Притчу* та *байку* за часів Сковороди здебільшого ототожнювали, розглядаючи їх як різновид алегорії. Наприклад, Митрофан Довгалецький писав: “Притча, або байка, – це [твір], в якому виступають звірі, що розмовляють” [Довгалецький М. Поетика (Сад поетичний). – Київ, 1973. – С. 316].

²⁰ Як писав Митрофан Довгалецький: “Приказка, прислів'я, або приповідка, – це певний загальновідомий вислів, що відзначається якоюсь незвичністю” [Довгалецький М. Поетика (Сад поетичний). – Київ, 1973. – С. 315].

²¹ Сократ (гр. Σωκράτης) (бл. 470–399 рр. до н. е.) – великий давньогрецький філософ, чия творчість є поворотним пунктом у розвитку стародавньої грецької філософії (перехід від натурфілософської проблематики до питань людського життя). Був звинувачений афінським демосом у “запровадженні нових богів та розбещенні юнацтва” й засуджений до страти. Сократ не писав жодних творів. Про його науку знаємо передовсім із “сократівських” творів Платона та Ксенофонта. Ім'я Сократа вже в давнину перетворилося на своєрідний символ філософського способу життя. В Україні воно було відоме ще за старокиївської доби, зокрема, з хроніки Георгія Амартола, де було сказано, що Сократ, “уничьжив закон елиньскы, умре, прах пив в темници” [Истрин В. М. Книги временныя и образныя Георгия мниха. Хроника Георгия Амартола в древнем